

Deák Ferenc és az anekdoták világa

Voigt Vilmos

(ELTE BTK Folklore Tanszék)

Szépapáink még biztosan hallottak arról, hogy a hírek szerint III. Napoleon volt az első államfő, aki el akarta rendelni országa folklórjának teljes felgyűjtését. Talán abban is reménykedett, hogy ily módon a róla szóló történetek is örökkévalóvá válnak. Ugyanekkorajt szépapáink még biztosan hallottak arról, hogy Deák Ferenc passzionátus, olykor kíméletlen anekdota-mesélő, sőt róla is sok anekdota kelt szárnyra. A mostani jubileumi évben sokszor emlegetik a józan államférfi előrelátó bölcsességét: azt azonban biztosan állíthatom, ő még álmában sem gondolt arra, hogy egykoron a Magyar Tudományos Akadémián éppen anekdotái révén szerepeljen.

Pedig „a” magyart és „az” anekdotát már ekkor is, ezóta is sokszor összekapcsolták egymással – általában nem is túlzottan kárhoztatva a magyarok közismert: „ezt a történetet ismered-e?” kezdetű *furor anecdoticus* szenvedélyét. Karácsony Sándor magasztalta, Lukács György kárhoztatta azt, hogy a magyarok a premisszák és logikai konzekvenciák szigorú működtetése helyett anekdotákkal próbálták a társadalom működésének valódi törvényszerűségeit érzékeltetni. (Természetesen mindketten kimeríthetetlen repertoárral és kiváló előadói készséggel rendelkező anekdotázók voltak.) Főként Mikszáth és Jókai volt lebecsülve azért, hogy műveikben sok-sok az anekdota. Természetesen ez igaz. Már nem annyira természetesen -- mindketten szinte szakértőre valló szenvedéllyel foglalkoztak is az anekdotákkal: gyűjtötték és kötetekben adták ki ezeket. Jókai az „önkényuralom” (1849 után), Mikszáth a tiszakálmáni parlamentarizmus anekdotáit illetően mindmáig a legjobb forrás. Kortársaik közül nemcsak a nyögvenyelős olvasatú Vas Gereben (1823-1868), hanem a végetérhetetlen Eötvös Károly is ugyanezt a megoldást képviselték. Sőt nem csak ők mesélnek minden adódó alkalommal ilyen történeteket, valamilyen irodalmi önelvűség előtti primitivizmus kedvelése okán, hanem még a későbbi legjelesebb magyar írók közül Krúdy Gyula és Móra Ferenc, Déry Tibor és Márai Sándor, Moldova György és Esterházy Péter (és még sokan mások) is. Egyébként igen jó világirodalmi társaságban vannak: Boccaccio, Shakespeare, Rabelais, Svejk és Hrabal, Jorge Luis Borges, Gabriel García Márquez, sőt Umberto Eco és Viktor Pelevin *parleur*-jében.

Amióta a „nem hivatalos, ám történeti figyelemre igényt tartó történetek” megnevezéseként több mint másfélezer évvel ezelőtt a már majdnem bizánci történetíró, Prokopiosz, a „nem kiadásra való” (*an-ekdoton*), a kortársak által éppen ezért túlságosan is jól

ismert pletyka-elbeszéléseket e szóval tette halhatatlanná – a politika világában mindig megjelenő narratív virág ez. (A hatalom szerint persze irtandó dudva, gyom. Ez a vélemény, meg az enyhébb—bőszebb üldözés persze csak elősegíti népszerűségét.) Noha nemcsak politikai vagy politikusokhoz kapcsolódó anekdoták ismeretesek (színészek, művészek, orvosok, papok, sportolók, Casanovák és más világcsavargók gyakran náluk is népszerűbbek az anekdotahősök tárlatán), ám a propagandától és a szinte intézményesített hazudozástól nem mentes politika ezrével kínálja az anekdota-témákat. Mindennek ismeretében is érdekes tudomásul venni, mennyire „egyenetlen” a politikusok anekdotabeli sikeressége. A szakkutatás azt állítja, a bibliai Dávid, az ókori Nagy Sándor, a középkorteremtő Nagy Károly csakúgy népszerű anekdotahősök voltak, mint Harún ibn Muhammad ibn Abdalláh „az igazságos” (ar-Rasíd) bagdadi kalifa, majd Szaladin szultán, Aragóniai Alfonz nápolyi király, a porosz Nagy Frigyes, Sir Winston Churchill – nálunk pedig talán nem csupán az utókor szemében az „igazságos” Matthias Corvinus, meg ennél biztosabb források szerint a „kalapos király” (II. Habsburg József). Egyébként mindkettejükre a Harún ar-Rasíd-jellegű (az áruhában a nép között járó, igazságosztó-monomániákus uralkodóról szóló) anekdoták jellemzőek. Feltűnő tény, hogy sok uralkodó nem jutott be e „kedveltek körébe”. Jól szervezett propagandájuk ellenére sem volt jelentős mondjuk a Borgiák, (I.) Napoleon, Ferenc József, a Duce, Hitler vagy Sztálin anekdotakincse. Ha voltak valódi szovjet anekdoták, ezek hősei az eltűnt meg-megkerült cári családtagok, a fűrfangosan halhatatlan Csapájev, az Ilf és Petrov által csak szelídített formában kiadott Osztap Benderek, majd Nyikita Szergejevics, meg a kezdetben még a metrón utazó, majd a Moszkva-folyó partján mély álomban megtalált, időnként a repülőgépről letántorogni sem tudó Jelcin (egyébként az ő történeteik is az uralkodókról szóló hagyományos anekdotakincsből lettek újraélesztve).

A magyar reformkor, a szabadságharc (bizonyos fokig még a kiegyezés is) „óriásokat nemzett, mivel óriásokra volt szüksége” (Engels, ám más korszakról szóló *bon mot*-ját használva itt) a szó szoros értelmében felkínálta az anekdotahősöket: Wesselényi, Széchenyi, Kossuth, Görgey, akár Petőfi, majd aztán, a másik oldalról Ferenc József, Bach, Haynau, jóval később Erzsébet királynő, Rudolf/Rezső trónörökös stb. Még azokat a tudatos, következetes munkálatokat is ismerjük, amikor ilyen „népszerűsítő” anekdotakincs létrehozására törekedtek. Eredmény nélkül. (A legnevezetesebb ilyen kísérlet Jókai „rokonszenves” Ankerschmidtje – aki bizony nemcsak Vasmacsakakovácsy úr, hanem a csak később szabolcsi földbirtokossá lett német zabigyerek, Pest akkori díszpolgára, és noha még A kőszívű ember fiaiban is „a fejfájások embereként” voltaképpen mentetgetve – végtére is nem más, mint „a bresciai hiéna”: Julius von Haynau.) Figyelemreméltó tény, hogy csak a

„mayerlingi tragédia” (1889) után terjedtek el nálunk a Rudolf-történetek. Ezeket nyilván a több is mint lojális hazai sajtó is lanszírozta, ám legkivált az akkor már világszínvonalon is kiváló magyar elmeogyintézetekben bukkant fel egyre több, magát mégiscsak a tovább élő magyarbarát Kronprinznak nevező ápolit. (Talán a társadalomtörténeti pszichológia számára nem érdektelen tény, hogy a meggyilkolt Erzsébet királynék sokkal ritkábban bukkantak fel ugyanilyen magyar anamnézisekben.)

Paul Valéry Leonardo-tanulmányával szólván: ezzel már elmondtuk a Deák Ferenchez kapcsolható anekdoták lényegét.

*

Mégis érdemes azonban száraz tényekkel is dokumentálni a fentieket.

Az anekdotikus Deák Ferenc életútjának mindhárom szakaszában jól láthatjuk az anekdoták megjelenését és fontosságát.

Deák életútjának első szakasza a szabadságharc előtti megyei, majd országos politika keretében zajlik. Az otthontól távol, hosszú beszédekkel és még hosszabb (fejlődésvonalukat legtöbbször alig érzékeltető) tanácskozásokkal zajló politika sok alkalmat adott közvetítő történetek előadására, elterjedésére. A követek vagy helyettesek megbízással szerepeltek, időnként beszámoltatták őket, akár vissza is hívhatták. Minthogy csak most alakul ki a napisajtó, az információk lassan, szóban és ezért is mindig egyre furcsább hullámokat verve terjednek. Az új politika váratlan helyzeteket teremt, eddig ismeretlen feladatokat hoz. Ezeket legtöbbször a „precedens-elv” alapján próbálják megoldani: valami hasonló eseményt beszélnek el. Az ilyen „anekdoták” aztán igazán gyorsan terjednek. Szerencsére ez nemcsak feltevés, hanem példákkal is igazolhatjuk e folyamat meglétét.

Az e korszakhoz sorolható, egyik legismertebb Deák-anekdota (a *gyeplőrángatás*) szerint egyszer valaki vendégeként kocsiztak, és a hirtelen megfutó lovak miatt aggódva Deák is a gyeplő után kapott. „Hagyja ezt ön – mondja neki a lovak gazdája – így talán megmenekszünk, de ha a gyeplőbe kapkod, s nem hagy szabad működnöm, biztosíthatom, hogy árokba fordulunk.” 1850 körül ez a történet már közismert, személyhez kötött Deák-anekdota volt. Úgy szokás említeni, hogy amikor 1848-ban meg akart szabadulni igazságügyi miniszterségétől és arra hivatkozott, hogy túl sokan avatkoznak bele az ő politizálásába, már maga használta ezt az anekdotát.

Ám ugyanez a történet már ennél előbb, 1848 március 18-ára keltezve olvasható Széchenyi naplójában, sőt ugyanő egy 1848 április 2-án kelt levelében is felhasználja. Április 6-án pedig a közlekedési minisztérium teendőiről szóló törvényjavaslati beszédében is elmondta. Tudjuk, itt Deák is jelen volt, sőt az előző napokban sokszor tárgyalt a két politikus

egymással. 1848 júliusában—augusztusában Kazinczy Gábor viszont már úgy idézi a történetet, hogy Deák ezt neki személyes anekdotaként mondta. Tóth Béla Magyar anekdotakincsében is így (én-formában) kezdődik a Deáktól idézett történet: „Kocsikázni mentem Inkey Kálmánnal, ki mint köztudomású dolog, igen ügyes, de vakmerő kocsis volt.”

Az állam kocsiját hajtó imperátor vagy hős képe, meg „a lovak közé vetett gyeplő” szólása közismert, akár az ókorig visszavezethető közhely. Ahogy Széchenyi, majd Deák ezt aktualizálják – ez jellemző az 1848-as közhangulatra. Ahogy ez Deák-anekdotává vált – az is.

Az anekdotikus Deák második életszakaszában, 1849 után (Deák esetében már korábban) a politikától való kényszerű visszavonulás következik. Az emberek beszélgetéseiben a pontos, konkrét célok helyett a Tompa Mihálytól ismert „allegóriák”, a régi korok (mondjuk „Erdély aranykora”) emlegetése, dicsérete fejezi ki a mégiscsak megmaradó politikai vágyakat. Éppen e sanyarú körülmények között még népszerűbbé válik az anekdota, sőt, ami még váratlanabb dolognak tűnik: a vicc is. Már az 1850-es években adoma-gyűjtemények, vicclapok jelennek meg. Többször idézték, hogyan ír erről Vas Gereben 1856-ban: „Mitagadás benne, én magam is írtam már egy kötet adomát, s mi több, ezen kötet adomáért igen könnyen kaptam nyolcszáz pengő forintot. Könyvárusaink egy háromkötetes regényért aligha adnának ennyit.” (Itt A régi jó idők c. munkájáról van szó, amely „munkáinak együttes képes kiadása” (1886) élén is áll, ám először 1855-ben jelent meg). Ekkor félreérthetetlen volt, mikor is voltak a „régii jó idők”. Nem véletlen, hogy a kiegyezés előtti évtizedek magyar anekdotakincsének jelentős része a reformkorra mutat vissza. Ezt a törekvést ma leginkább Jókai műveiből ismerjük, mégpedig évtizedeket átívelő módon. Mint ahogy Vas Gerebennél még 1886-ban is az ekkor már fél évszázados múlt az aranyló anekdoták termő talaja, Jókai sem telik be azzal, hogy a Józsa Gyuri = Kárpáthy János világába vigye vissza anekdota-olvasóit. Érdekes, hogy a következő generációhoz tartozó Mikszáth (akárcsak egyik fő anekdota-szállítója, Takáts Sándor) már a korábbi, mondjuk a 16-18. századi, meg a későbbi, 1867 utáni időszakok anekdotáit meséli szívesebben.

Nemcsak Deák anekdotázik tehát az 1849 és 1867 közötti, azért reményeket és azok szétfoslását tekintve mégsem változatlan korban, ám rá aztán igazán jellemző, sőt olykor akár „gubernementális szintre” jut ez a magatartás. Szerencsére elég sok hitelesnek tekinthető forrás (később visszaemlékezés) áll rendelkezésünkre ezt bizonyítandó. A tanuk azt is leírják, hogyan formált a vele megtörtént eseményekből is egész kis anekdotákat maga Deák. A hatvanas években nyaranta sógoránál, Oszterhuber Józsefnél, szokott időzni. Ennek unokahúga, Seper Lászlóné, Nagy Kornélia jegyzett fel ilyen „spontán” történeteket (Deák és

a farkas, Deák gombamérgezést gyógyít, Deák és a haramiák). Ezeket a sajtó (*Fővárosi Lapok* 1880) közölte, és innen azután Tóth Béla használta fel a maga nagy anekdota-kiadásában. Úgy tudjuk, e korra datálhatók Deák legnevezetesebb, személyes, akár mélylélektaninak is nevezhető anekdotái.

Ilyen a női hűségről szóló történet, amely „hasonló az egyszeri nőoroszlánéhoz”. Afrikában történt, hogy két fiatal oroszán enyelgett egymással. Ekkor megjelent egy vén hím oroszán, és küzdeni kezdett az ifjú hímmel. „És a nőoroszlán, mit gondoltok, mit tett? Persze azt hiszik, segített párjának az ellenséget legyőzni. Korántsem! A két első lábára támaszkodva egykedvű méltósággal nézte a harcot, és várta hogyan dől el. Végre a fiatal hím sebekkel elborítva véresen feküdt a küzdőtéren, a vén hím pedig diadalmas tekintettel nézett körül. És a nőoroszlán tán oda sietett párjához, búsulni? Dehogya! Büszke lenézéssel haladt el mellette, kicsinylő pillantást vetve a gyöngére, míg a vén, de győztes hímhez bámuló tekintettel közelített, és csakhamar azzal hagyta el a küzdőtér. Látják, tette hozzá Deák, ilyen a nők hűsége: mindig az erősebb, a hatalmasabb vonzza őket; a gyöngét feledik. Persze csak a hiú nőkről van szó.”

Sándor Pál Az anekdotázó Deák Ferenc c. kitűnő, szellemes és pontos könyvében e történetet a szegénysége miatti ifjúkori kikoszarozásától kezdve bizony (noha szelíden, ám következetesen) mizogün Deák személyiségéhez tartja kulcsnak.

Ám két másik tényezőt is ugyanilyen fontosnak tarthatunk e történet értelmezésekor. Egyrészt az előadásmód (noha mind Nagy Kornélia, mind Tóth Béla jócskán stilizálták a szöveget) még mindig érzékelteti a Deák korában megszokott, terjengős anekdotázást, ide értve a szöveg végi didaktikus summázást is. Az is nyilvánvaló, hogy egy ilyen afrikai vadásztörténet nem egykönnyen kézbe kerülő, anekdotásítható szöveg, hacsak az elbeszélő éppenséggel nem keresi az ilyen történeteket. A mi szövegünk legelső mondata: „Afrika egyik vadon erdejében egy európai utazó meglepő jelenetnek volt szemtanuja” egy nehezen azonosítható forrásra utal. Valószínű, hogy már Deák sem magát az útleírást, hanem egy abból kiszemelt példázatnak, anekdotának szánt történetet olvasott. Mivel jól illett a maga anekdota-repertoárjába, meg is jegyezte, alkalom adtán fel is használta.

Az asszonyi állhatatlanságról szóló történetek (akár állatszereplőkkel is) világszerte és évezredekken át ismertek. Az elmondott oroszán-példabeszédben legfeljebb az a szokatlan, hogy itt nem a diadalmas ifjú kedvéért hagyja ott a megkopott szeretőt a nőtény. (Talán éppen ezt gondolta az afrikai vadász „meglepő jelenetnek”). Ha ebben csak Deák érzelmi életéhez keresnénk kulcsot e szövegben, nehezen értelmezhetnénk éppen e vonást. Viszont éppen a „birodalmi állat”, az oroszán szerepeltetése politikai allúziókat is megenged. Új

szövetség, az éppen erősebbhez való átpártolás mindig jól ismert, mindig várható a politikában. Hihetetlen lenne, ha ezen anekdota egykorú ismerői közül senki sem gondolt volna ilyen összefüggésre. Akár arra is, hogy a tüzes ifjú, „kossúthi” szerelem helyett a nőstényoroszlánszerűen számító társadalmi megalkuvók az öreg, ám mégis erősebbnek bizonyuló „leo habsburgus” kegyeit keresve vonultak el a „küzdterről”.

Egyébként azt, hogy Deák anekdotázása közvetlenül is milyen politikai kontextusba tartozott, sok példával tudjuk igazolni.

Tóth Béla (sajnos, forrásának megnevezése nélkül) egyik Deák-anekdotája tipikusan ilyen szöveg.

„Az örök élet.

A hatvanas évek alatt mindig küldözték hozzá a bécsi kormányférfiak a közvetítő politikusokat. Egy ilyen jeles doktor alaposan magyarázgatta neki lakásán, az Angol királynőben, hogy mily anyagi hasznok, nemzetgazdasági előnyök származnak abból Magyarországra, ha bemegy a Reichsratba. Csodálja, hogy Magyarország ezt a boldogságot eltaszítja magától.

-- Római katolikus ön?, kérdé Deák közbevágva.

A doktor nagy szemeket meresztett e kérdésre.

-- Azt kérdem, szólt ismét Deák az álmétkodó némethez, igaz keresztény katolikus ön?

-- Az vagyok! felelt a doktor.

-- Tehát e szerint hiszi ön az örök életet a másvilágon? kérdé ismét Deák.

-- Igenis hiszem! Szólt a német.

-- Hát miért nem lövi ön agyon magát? Kérdé Deák a bécsi bölcstől, ki azonnal odább állt.”

Ez a történet is több szempontból tanulságos. A megfogalmazás is érzékelteti, hogy ez a szöveg már gondosan frizírozott, közhasznúvá formált Deák—anekdota, amelyet nyilván sokszor meséltek úgy, mintha éppen akkor történt volna asz eset. Az éles csattanó egy látszólag ártatlan érvelés végén hangzik el. Ez a poénre épülő szerkesztés azonban ekkor már a vicc (és nem az anekdota) jellemzője. A rövid, párbeszédes forma is viccre vall. A bevezető és befejező mondatokban ugyan Tóth Béla mintegy anekdotikus formába pólyálja a történetet, ám ez mégis már más műfajt képvisel. Ami magát a rögtöni öngyilkossággal a mennybe jutás motívumát illeti, ez is vándormotívum, amit jó érzékkel alkalmazott valaki (nem is biztos, hogy először maga Deák) a pillanatnyi helyzethez. Ez nem csak feltevés, hiszen az anekdotának több előfordulási változatát ismerjük.

Deák életének és a Deák-anekdotáknak következő, harmadik szakasza a kiegyezés és annak előkészítő korszaka. Köztudottan ez több évre rugó tárgyalásokat hoz, amelyeknek csak egy része zajlott a nyilvánosság előtt. Ez a körülmény megerősítette a híresztelések, a jellemző történetek fontosságát. Még a kiegyezés végrehajtása után is sok ilyen, anekdotikus témakör maradt nyitva. A hivatalok kiépítése, majd a parlamenti és párt-küzdelmek szolgáltatottak ilyen lehetőségeket. Az a körülmény, hogy Deák visszavonult a hivatali politizálástól, csak erősítette a vele személyesen kapcsolatba hozható anekdoták érvényesülését. E formában mégiscsak jelen volt „a haza bölcse” – a köznapi civódások és viták fölött, ám éppen azokat mintegy magaslesről szemlélve.

Szövegtörténeti szempontból is tanulságos az egyik ilyen, „köznapi, bájos, derűs” Deák-anekdota. „A medve, mikor kacsá” címmel ismert szöveget az „egykorú lapok” hozták.

„Egy pesti ujság 1870-ben a következő tréfás történetkét közölte.

„Deák Ferenc a tavaszi napok beállta óta ismét rendes vendége a városligetnek.

Legújabbban azonban az állatkertet látogatja, s különösen egy új vendég, a bozontos medve nyerte meg hajlamát.

Deák Ferenc fölzselyézve szokta fölkeresni a medve-ketrecet: esernyője végére szúr egy-egy darabot, s úgy nyújtja be pártfogoltjának.

A minap ismét egy nagy darab zsemlyét tűzött az esernyő végére; hanem a mackó ez úttal nagyon udvariatlanul viselte magát, mert nemcsak a zsemlyét, de az egész esernyőt is bekapta a ketrecbe, s darabokra szakgatá.

Az „öreg úr” jóízűt nevetve mondá:

-- Ejh, ejh, hát a medvevilág is tud hálátlan lenni!

És esernyő nélkül távozott.”

Eddig a történet. Deák Ferenc, mikor baráti körben felolvasták előtte, ezt mondta rá:

A dolog igaz. Magam láttam. Csak az a kis különbség van benne, hogy nem annyira velem történt, mint egy öreg asszonysággal. Aztán nem is medve volt a ketrecben, hanem majom. Aztán nem is az esernyőt kapta el, hanem az asszonyság kalapját. Az asszonyság nagyon sajnálta a kalapot; de hogy valamit szólt volna, azt nem hallottam... Egyéb részleteiben az egész történet való ... végezte alig észrevehető mosolygással.”

Több jellemző elemét figyelhetjük meg a történetnek. Deák itt már nem a haza vezetője, hanem óvatos, tavasszal is esernyős „öreg úr”, aki jószívú, van humorérzéke. Ám történetzáró megjegyzése: „hát a medvevilág is tud hálátlan lenni!” már bizony társadalmi és politikai bölcsesség. Amikor pedig a történet legvégén a „pontosítást” „alig észrevehető mosolygással” fejezi be – bizony, ez „a haza bölcse” mindennapivá stilizálása.

A másik, feltűnő elem – az „úgy volt, csak a következő különbségekkel” közismert, nemzetközi vicc-konstrukció. (Legtöbben így ismerjük: „Megkérdik a jereváni rádiótól, igaz-e hogy Moszkvában az utcákon Mercedes-autókat osztogatnak...”) Még az is azonos, hogy mindkét viccben a tömegkommunikáció (újságok, rádió) hitelessége kerül szóba. Vagyis itt aztán biztosan nem spontán történetről van szó. Strukturalista szöveganalízissel azt is bizonyíthatjuk, hogy a Deák-adta új történet is milyen gondosan van szerkesztve, oppozíciók sorozatát alkalmazva.

Jószívű öreg ember – ételt ad az állatnak. Öreg asszonyság – (divatos?) kalapban.

Medve = erős, méltóságteljes állat. Majom = haszontalan ugrabugrán.

Deák rezignált bölcs mondása – az asszony hallgatása.

Ha valóban Deáktól való a kiegészítő szöveg, a medve -- öregember és a majom -- öregasszony, sőt talán az élelem -- a (divatos ?) kalap szembeállítása aligha meg nem egyezett Deáknak a nőkről alkotott véleményével.

Még az ilyen „egyszerű” történetek mögött is ott találjuk Deák valódi fontosságát.

Egyébként pedig a pesti Állatkert csak 1872 óta (az ezt létrehozó „Pesti állatkerti részvény-társaság” pedig 1866-tól működött), ezelőtt Deák az előzmények állatait látogatta. Az 1860-as években itt kedvence egy előbbi medve, bizonyos Kristóf volt. Ezért írtak az újságok 1870-ben „új” medvéről. A kor nem-hivatalos megjegyzései szerint, aki Deákot meg akarta nyerni magának, mogyorót adott a kedvenc medvének. Szép anekdota-csira!

Természetesen e harmadik korszakban is fontos politikai problémákra világíthatnak rá az anekdoták. E korszak legnevezetesebb ilyen Deák-anekdotája (mindmáig a legismertebb is) az „újrágombolt /mellény/” története. Általában Ferenczi Zoltán Deák élete című munkája (1904) nyomán, és nem anekdotagyűjteményekből szokás idézni, és rendszerint a kiegyezés deáki felfogása illusztrálásaként: ahhoz, hogy a rosszul begombolt mellényt jól gombolhassuk be, nem egyetlen gombot kell kiigazítani, hanem előbb ki kell gombolni az egész mellényt. Értsd: vissza kell térni az 1848-ban az uralkodó által szentesített magyar törvényekhez, hogy megindulhasson az új körülmények törvénybefoglalása. Ám éppen Ferenczitől azt is tudjuk, hogy az „újrágombolandó mellény” példázata ennél régibb, és eredetileg már az októberi diploma kritikájáról szólt.

Még érdekesebb, hogy megvan a „rosszul gombolás” deáki anekdotájának egy másik változata is: „Az 1848-iki törvények olyanok, mint a huszármente, ha egy gombot kihagysz, mind rosszul gombolódik végig”. Erre a változatra kevesebb figyelmet fordított az utókor. Feljegyzését (más Deák-anekdoták között) Madách Imrének köszönhetjük, aki 1861 áprilisának elején vetette papírra naplószerű jegyzetei között. Sándor Pál körmönfont

érveléssel arra utal, hogy a huszármente „kihagyott gombja” a Pragmatica Sanctiban érzékeltetett, az 1848-as törvényekben pedig nem szabályozott „közös ügyekre” vonatkozik. A „mellény” esetében pedig az 1848-as törvények egészének alapul vételének nélkülözhetetlenségéről van szó. Ez politikatörténetileg lehetséges kombináció. Mi azonban inkább a két anekdota-változatot szöveggént kell hogy vizsgáljuk.

Mindkét változat Deáktól származik, és nyilván ugyanazt a képet (imago) jeleníti meg: a mindennapi életből jól ismert, és mindenki által érthető jelenetet. Ám a mellény egyszerű és politikailag semleges ruhadarab – a huszármente viszont nem. A mellényen ezen kívül sokkal kevesebb a gomb. A mellény hétköznapi ruhadarab, nem is igazán magyaros (mint a mente vagy a zsinóros kabát) – a huszármente viszont kikerülhetetlenül a magyarság szimbóluma, éppen vitézségében. Nem tudjuk, a huszármentét „szelídítette”-e Deák mellénnyé, vagy éppen ellenkezőleg, a köznapi öltözködési problémát emelte-e szimbolikussá a huszármente említésével. Abban mégis biztosak lehetünk, hogy Deák is, közönsége is értette a különbséget. Egyébként a frappáns kép és megfogalmazás az oka annak, hogy mindmáig ismert maradt ez a csakugyan a korhoz kötött, máig is emblematikusan értelmezhető politikai anekdota.

Ferenczi egy „továbbfejlesztett” változatot is közöl, amely jól tükrözi, hogy az ilyen történetek mintegy „több menetben” jártak ide-s-túl. Egyben Deák riposztózó képességét is bemutatják. „Egy más alkalommal Bécsből azt fejtegetvén valaki, hogy az októberi alkotmányt eldobni már nem lehet, /Deák/ azt felelte: „Pedig ha az ember rosszul gombolta be a mellényét, nincs más mód, mint kigombolni s elől kezdeni.” Schmerlingnek állítólag fülébe jutván ez a mondás, azt válaszolta: „Nem gomboljuk újra, hanem levágjuk a gombokat.” „No, akkor – felelte Deák – éppen nem lehet begombolni többé.”

Jellemző az ilyen széles körben ismert anekdota ismertségére is, hitelességére is, hogy még a közlő is előbb „állítólag” szóval minősíti szövegét, ám rögtön azután mintegy helyszíni közvetítést ad arról, mit „felelt” erre Deák.

*

Ha ily módon áttekinthettük a Deák-anekdoták létének három korszakát, érdemes arra is figyelmet fordítani, hogyan jelenik meg ez az anekdotakincs a kortársak, majd az utódok szemében és a szakkutatásban.

Említettük, hogy már az 1840-es évekből ismerünk Deákról és Deáktól való anekdota-szövegeket. Ezekben ő egyike a kor ismert közszereplőinek. Az évek, évtizedek múltával a politikus tekintélye egyedülállónak válik, egykori politikus társai Wesselényitől Széchenyiig, Kossuthtól Teleki Lászlóig stb. kívül kerülnek: a Deák-anekdoták emiatt is többnek

számítanak a többi kortárshoz kapcsolódó történeteknél. Maga Deák is terjeszti ezeket, olykor megemlíti, hogy ezek nem hitelesek, sőt sokuk téves. Érdeemes volna ezek szövegét abba a keretbe illeszteni, ahogy a kortársi újságok egyáltalán beszámoltak a politikai életről, és így Deák cselekedeteiről is. Néha ez a kapcsolat csak áttételes, mint például a Jókai által a Kakas Márton Albumában 1858-ban közölt történetben, ahol valaki, felbuzdulva a Deák Ferenc által a Vörösmarty-árvák számára szervezett gyűjtés sikerén, azzal az ötlettel áll elő, hogy Deák az ő részére is szervezzen pénzgyűjtést, hiszen ő meg „a nemzet árvája”. Jókai egyébként az 1850-nel kezdődő évtizedben több kiadványban, újságban, naptárban tette közzé „a magyar nép anekdotáit”. Noha szépirodalmi formában, ám akár tudományosnak is tekinthető, tematikus csoportosításban sokszáz ilyen szöveget közöl – amelyek között azonban nincs Deák-anekdota. (Egyébként ekkor más kortárs-politikusokról is alig közöl történeteket – érthető okokból).

Később megváltozik Jókai helyzete és véleménye is. A magyar népeletről szóló első nagyobb áttekintésben, Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben bevezető magyarországi kötetében (már 1888-ban) viszonylag részletesen foglalkozik „a magyar nép humora” bemutatásával. Voltaképpen a máig érvényes és korszerű véleményt ő fogalmazza meg, miszerint a korábbi évszázadok „irodalmi” anekdotáinak folytatódása a kortársi történetekben található. Jókainál így lesz Mátyás király udvari bolondjának, Világ Bence neveltséges történeti nyomtatványának, meg a „Csittvári krónika” cím alatt készített nevezetes gyűjteménynek (amely azon érdekes apróbb adatoknak tárháza, a melyeket a nagy história elfeledett följegyezni) folytatása a táblabíró-világ anekdotakincse, sőt a kortársi történetek is: „Ide sorolhatjuk az egyes kiváló nagy emberek adomáit, minők Széchenyi Istváné, Deák Ferencé, azután a hirhedett tréfás alakokét, mint a Székely kapitány, a Józsa Gyuri kalandjairól elmesélteket, a melyek mind feltalálhatók gyűjteményeinkben, azok között természetesen sok ráfogott is van, a hogy ezt Deák Ferenc maga legjobban jellemzé e mondásával: „Úgy vagyok a Deák Ferenc adomákkal, mint a Deák Ferenc utcával. Enyim az egész utca; de egy ház sem az enyim belőle, aztán meg a Deák Ferenc keserű vízzel, a melyet se nem csinállok, se nem iszom.” E valószínűleg hiteles Deák-idézet pontosan helyezi el e szövegeket a korban.

Deák Ferenc-adomák címmel 1871-ben – azaz még életében -- külön kiadvány jelent meg (amelynek 1887-ben második kiadása is volt). Ebből is, más forrásból is merített Tóth Béla, aki a Magyar anekdotakincs hat kötetében (1898-1903, új kiadásokban is) olykor csoportosítva, olykor egyenként sok Deák-anekdotát közöl, ha teheti, általános forrásmegjelöléssel.

A két világháború közötti időszak nagy magyar anekdota-kutatója, György Lajos a nemzetközi anekdotakincs ismeretében, több ízben is történeti rendszerezést adott a magyar anekdotás könyvekről (kevesebbet szólva a folklór jellegű elbeszélésekről). György főként a 19. század közepéig megjelent forrásokat tekintette át, a későbbi anekdotákról elnagyolt képet ad. Noha Deák nevét megemlíti e történeti áttekintésben, és azt is tudja, sok anekdota fűződik hozzá – érdemben nem beszél róla. Blaskovics András egri plébános, Sebestyén Gábor táblabíró, vagy éppen Pankotai Józsa György (1789-1847) szemmel láthatóan jobban megragadták figyelmét. Általában is megfigyelhetjük, hogy a tradicionális magyar folklorisztika nem tudott mit kezdeni a 19. század „új” folklórával, lett légyen ez a szabadságharc, a Kossuth-hagyomány, az újstílusú helyi balladák, az anekdota és legkivált a vicc. Ez a szemlélet még legutóbb is érvényesült, amikor például az anekdotával többször is foglalkozó, eredetileg irodalomtörténész Sándor István a 18. század végével (!) egyszerűen abbahagyja a magyar anekdota történeti fejlődésének bemutatását – így aztán Deákról sem szól semmit. A magyar folklór című egyetemi tankönyvünk (1998) viszont legalább megemlíti Deák Ferencet, és hivatkozik az ő anekdotázásáról szóló könyvre is.

Pedig Deák Ferenc anekdotakörét több szempontból – folklorisztikailag is -- érdemes lenne tüzetesen megvizsgálni. Ebben láthatjuk ugyanis a 19. századi magyar anekdoták egyik legfontosabb, legszínesebb forrásanyagát. Csak ha a teljesség igényével összegyűjtenénk az ide tartozó szövegeket, derülne ki, hány száz ilyen anekdotáról, bölcs mondásról tudunk. Több esetben ismerjük a keletkezés körülményeit, máskor változatokat említhetünk. Még a „hiteles”, esetleg éppen Deáktól származó adatok, szövegek esetében sem biztos azonban, hogy az említett esemény csakugyan ott és akkor történt meg, a szellemes válasz valóban rögtön elhangzott. A történész aligha bízhat ezekben, a folklorista azonban az ilyen változatok megtalálásakor van igazán elemében. Jól látszik e szövegekből, hogyan változik meg a reformkori tematika (mondjuk a csataterektől az állatkertig), hogyan közeledik a régies, kényelmes elbeszélés a modern vicc formájához. A Deák-anekdoták nemzetközi párhuzamait is érdemes lenne keresni. Természetesen mindezzel még nem merülne ki a modern magyar anekdotakutatás minden lehetősége. Ám éppen e jubileumi év ráébreszthet arra, hogy végtére is pótolhatnánk a mulasztásokat. Külön kötetben kellene kiadni a Deák-anekdotákat!

Deák személyisége elválaszthatatlan mind a „hiteles”, mind a csak vele kapcsolatba hozott szövegektől. Klasszikus, iskolás műveltségű ember, a latin salse dicta ismerője. Volt humorérzéke, olykor éles riposztokat adott. Élt a szóviccek, a paradoxon eszközeivel. Ezt az „elmés mondás” hagyományt nevezte már a régi görög terminológia *apoftegmának*. Deák is élt ennek nem mindig ártalmatlan eszközeivel, és nem csak magasztos politikai célok

érezeltetése végett, vagy a haza „bölcse” szerepéhez bizonyára hozzátartozónak érzett magvas maximák elmondásakor. Gyakran a mindennapi élcelődés, gonoszkodás is felbukkan.

Ilyen, közismert mondása volt, amikor társaságában a többiek élcelődtek Gyulai Pál kis termetén. Erre Gyulai végre felcsattant:

„—Ej, látni nálam kisebb termetű embert is!

-- De nem ingyen! Szólt közbe az öreg úr nagy gonoszul a bajúza alól.”

Deák anekdotáinak kedvelt témái csakugyan bepillantást engednek gondolat- és érzelem-világába. Ezen túlmenően azonban a korról is jó képet nyújtanak, mégpedig nemcsak azért, mivel Deák is igazán verbális politikus volt. Ez a kényelmes, a mindennapi életvitelben szenvedélytelen ember csakugyan egy kissé kitérül a személyes anekdotáiban, történeteiben, bölcs mondásaiban. Flegmatikus és némileg pesszimista, óvatos és kiegyenlítő személyiség. Jogérzéke igazán makacs. Puritanizmusa következetes. Persze ügyetlen és sokmindenben életidegen személyiség is. Viszont ügyes, jól érvelő szónok, olykor debattőr is.

Anekdotái nemcsak a kort, őt is híven jellemzik. És azt is érzékeltetik, miért vált akkor, a 19. század második felében olyan fontossá a magyar közéleti anekdota. Meg azt is, miért tekintünk vissza erre az anekdotavilágra érdeklődéssel, sőt bizonyára nosztalgiával is.

Közhely (és nem is teljesen igaz), hogy az anekdota a hatalomból kirekesztettek pót-történelme. Már a bizánci ősforrásban is viszont éppen a hatalmi körök egymás lejáratására használják e történeteket. Harmadik tényezőként a népszerűség keresését említhetjük: politikusok, pártjaik, ezek propagandistái így, „*harmlos*” viccekkel és elmésnek szánt anekdotákkal próbálják elfogadhatóvá tenni elveiket, embereiket. Békés István anekdota-közlései iskolapéldákat szolgáltatnak: ha maguk a vélt vagy valódi politikusokat, a vélt vagy valódi művészeket kérdezik a „legjobb” anekdoták felől, itt az önárúsítás és az érdektelenségig menő értékmentesség fog dominálni.

Ezeknél sokkal jobb, szebb, pontosabb Deák Ferenc anekdotáinak világa.

Irodalom

Mivel közismert tényekre, művekre hivatkozom, és ezeket dolgozatomban meg is említem, most csupán a legszükségesebb forrásokat említem meg. A Deák-anekdoták több forrásban is előkerültek, ahol lehetett, én Tóth Béla A magyar anekdotakincs kiadványát használtam.

Ennek IV. kötetében van a legtöbb, mára hitelesnek tekinthető szöveg. György Lajos ide vágó kutatásait a legegyszerűbb megismerni a nemrég kiadott tanulmánykötetéből: Az anekdota. A magyar regény előzményei. Tanulmányok. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Kovács Ferenc. Bucuresti, 1988. Kriterion Könyvkiadó. Ebben (rövidítve) olvasható A magyarság néprajza III. (folklor) kötete számára írott áttekintése is (1935). Sándor István összegzi a maga és mások kutatásait a 19. századi anekdotáit illetően a Jókai kritikai kiadás megfelelő kötetében: Adomák I. Az önkényuralom adomái. I. kötet. 1850-1858. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó. Sajnos, a további kötet nem készült el, és még csak nem is tervezik ennek sajtó alá rendezését.

Sándor Pál könyve: Az anekdotázó Deák Ferenc. Budapest, 1986. Magvető Könyvkiadó. (Nemzet és emlékezet) szinte teljességgel idézi a korábbi forrásműveket is.

Jókai idézett áttekintése: A magyar nép humora (ennek mostanáig nincs újabb kiadása) Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben. Magyarország I. kötete Budapest, 1988. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, a 332-346. lapokon olvasható (a Deákra is vonatkozó idézet a 337. lapon).

Itt említhetem meg, hogy előadásom váratlanul széles körű visszhangot váltott ki. Újságok, rádió, televízió érdeklődött. Kollégáim Deák-anekdotákat mondtak (ami jelzi, valahonnan ők maguk is ismertek ilyeneket) – magam sem hittem volna, hogy ez az anekdotakincs valamennyire még napjainkig is megmaradt.

Ide írom Orosz István anekdotáját, amelyet édesapjától hallott. Ő maga is hozzátette, hogy Deák nem járt Párizsban, ám ez mit sem változtat az anekdota érvényén.

„Deák egyszer Párizsban járt. Szokott, kissé kopott, pecsétes, kirojtolódott mellénye volt rajta. Az utcán felismerte egy ifjú magyar, odament, és mondta:

- Hát tekintetes úr, ön, aki a legtiszteltebb ember, a haza bölcse, miért jár ilyen ócska ruhában?
- Hagyjad, fiam! Itt engem senki sem ismer!

Máskor Deák Pesten sétál, ugyanez a kopott öltözet van rajta. Az előbbi ifjú magyar itt is arra jár, odamegy hozzá és mondja:

- De hát tekintetes úr, miért ez az ócska ruha megint?
- Hagyjad fiam! Engem itt mindenki úgyis ismer!”